

Мамбеталиев К.У.

**ГЛОБАЛИЗАЦИЯ ЖАНА СПОРТТУН УЛУТТУК ТҮРЛӨРҮН ӨНҮКТҮРҮҮ
ТАРЫХЫЙ ЗАРЫЛЧЫЛЫК КАТАРЫ**

Мамбеталиев К.У.

**РАЗВИТИЕ НАЦИОНАЛЬНЫХ ВИДОВ СПОРТА И ИХ ГЛОБАЛИЗАЦИЯ КАК
ИСТОРИЧЕСКАЯ НЕОБХОДИМОСТЬ**

K.U. Mambetaliev

**THE DEVELOPMENT OF NATIONAL SPORTS AND GLOBALIZATION
AS A HISTORICAL NECESSITY**

УДК: 947.85/372

Глобалдаштыруу доорунда этномаданияттын ар кандай формалары анын ичинде спорттун улуттук түрлөрү дагы актуалдаштырылат. Улуттук спорттун түрлөрүн сактап калуу жана андан ары өнүктүрүү тарыхый зарылчылыгы аларды өнүктүрүү боюнча мамлекеттик программаны иштеп чыгууну болжолдойт.

Негизги сөздөр: глобализация, спорттун улуттук түрлөрү, тарыхый зарылчылык, өнүктүрүү программасы.

В эпоху глобализации актуализируются различные формы этнокультуры, в том числе национальные виды спорта. Историческая необходимость сохранения и дальнейшего развития национальных видов спорта предполагает разработку государственной программы их развития.

Ключевые слова: глобализация, национальные виды спорта, историческая необходимость, программа развития.

In the globalization period is activated the different forms of ethno culture and also national kinds of sport. The historical nesarary of keeping ant next developing the national kinds of sport suggests making the state program and their developing.

Key words: globalization, national kinds of sport, the historical necessary, developing program.

Актуалдуулугу. Глобализация жана урбанизация, илимий жана маалыматтык-техникалык прогресс шарттарында этникалык маданиятты жана этникалык өзүн-өзү идентификациялоону сактоо жана өнүктүрүү ар бир мамлекеттин социалдык саясатынын актуалдуу кырдаалдарынын бири болуп саналат.

Бүткүл дүйнөдө азыркы учурда мамлекеттердин жана коомчулуктардын келечеги көпчүлүк учурларда маданий саясатты ийгиликтүү ишке ашырууга көз каранды. Ошондой эле, келечек төмөнкүгө көз каранды: коом тарабынан өзүнчөлүгүн, өзүнүн бүтүндүгүн, өтүп кеткен мезгили жана келечеги жөнүндө түшүнүгүн сактоо. Саясатчылардын пикири туура: үчүнчү миң жылдыктын согуштары – адамдардын руханий жана маданий бирдейликтерин, маданий жана этникалык топторду, ал түгүл бүтүндөй коомчулуктарды жоюуга багытталган [4].

Макаланын максаты. Улуттук дене маданиятынын глобализация замандагы абалын жана маанисин баалап спорттун улуттук түрлөрүн өнүктүрүү багыттарын аныктоо.

Изилдөөнүн алдында коюлган маселелер:

- улуттук дене маданияттын глобализация учурунда абалын баалоо;
- улуттук дене маданияттын өнүгүүсүнүн негизги көйгөйүн аныктоо;
- улуттук дене маданияттын өнүгүү программасынын аныктоо. Маселелерди чечүү жолунда төмөнкү теоретикалык жана эмпирикалык усулдар колдонулган: теоретикалык салыштырма анализдери, атайын адабиятты изилдөө, салыштыруу жана байкоо жүргүзүү жана маектешүү.

Буга жараша, өзүнчөлүгүн чагылдырган спорттун түрлөрү этностун коомдук-тажрыйбалык ишмердик процессинде тарыхый жактан калыптанган Спорттун улуттук түрлөрүнүн [СУТ] бар болушу, этникалык маданиятты сактоонун жана өнүктүрүүнүн уникалдуу каражаты болуп саналат. СУТ спорттун теориясынын жана практикасынын заманбап жетишкендиктеринин негизинде ишке ашырылууда. СУТ дене тарбия жана спорттун [ДТС] системасынын заманбап шарттарында талап кылынууда. Бул мааниде, спорттун улуттук түрлөрү «Манас» эпосунун феноменине окшош, анткени ал дүйнөдөгү башка эпостук шедеврлеринен айырмаланып, манасчылардын жогорку жөндөмдүүлүктөрүнүн натыйжасында, азыркы учурдагы шарттарда жигердүү өнүгүүдө [2]. Ошондой эле, дене тарбия жана спорттун, ошондой эле чектеш илимдердин теориясынын жана тажрыйбасынын азыркы учурдагы жетишкендиктери да СУТту байытып, анын өнүгүшүн камсыз кылууда.

Муну менен бирге, бүгүнкү күнү СУТ төмөнкүлөрдү билдирет: жалпы жонунан көчмөн цивилизациянын, тактап айтканда, кыргыз этносунун маданиятынын уникалдуу элементи; элдин тарыхый мурасынын оригиналдуу булагы. Этностук маданияттын башка элементтерине салыштырганда машыгып жаткан адамдарга СУТтун тийгизип жаткан таасири жогорураак.

СУТтун баалуулуктарын өздөштүрүү вербалдык-визуалдык жол аркылуу гана чектелбестен, дене тарбия көнүгүүлөрүн аткаруу, мелдештерге, дене тарбия жана спорт машыгууларына катышуу менен да ишке ашырылат. Натыйжада, инсандын руханий-адептүү өркүндөшү жана денелик өнүгүшү үчүн шарттар түзүлөт. Азыркы учурдагы шарттарда

СУТту сактоонун жана мындан ары өнүктүрүүнүн актуалдуулугу төмөнкү кырдаалдар менен аныкталат:

- дүйнөлүк глобализация, элдердин цивилизациясынын илимий жана маалыматтык-техникалык прогресс шарттарында этностун өзүн-өзү идентификациялоо фактору катары, этностук маданияттын өзүнчөлүгүн сактоону камсыз кылуу зарыл;

- өсүп бара жаткан жаш муундарга дене жагынан, руханий-адептүүлүк жана патриоттук жактан тарбия берүү ыкмасы катары, СУТтун социалдык жана педагогикалык сыпаттарын колдонуу мүмкүнчүлүгү;

- элдин арасында СУТтун өтө популярдуулугу жана талап кылынышы.

Мындай кырдаалдар Программалык-максаттуу ыкманы иштеп чыгуу жана колдонуу зарылдыгын аныктайт. Программа дене тарбия жана спорттун ресурстук мүмкүнчүлүктөрүнөске алып, СУТтун проблематикасы менен чектелген.

Тармактык саясатты изилдөөгө жана талдоого төмөнкүлөр кирет: маселенин абалын талдоо; негизги маселени аныктоо; Программаны, иш-чараларды кабыл алуу жана натыйжаларга баа берүү критерийлерин иштеп чыгуу принциптерин аныктоо; саясаттын жана СУТтун өнүгүү сценарийлеринин варианттарын чагылдыруу; Программаны башкаруу; Программаны ишке ашыруу боюнча иш-чаралардын планы.

Программа мааниси Мамлекеттик заказдын «Кризис жана дене тарбия жана спортту оптималдаштыруунун илимий-педагогикалык негиздери» [илимий жетекчи профессор К. Мамбеталиев, 2010-2012-жж.] жана илимий-изилдөө материалдарына негизделип иштелип чыкты [3].

СУТтун азыркы учурдагы абалы жана өнүгүү өбөлгөлөрү.

Адистердин, коомдук жана саясатчылардын пикири бирдей: дене тарбия жана спорт начар абалда болууда. Алардын көпчүлүгүнүн ою боюнча негизги себеп болуп финансылык тартыштык эсептелинет. Жакырчылык социалдык жана саясий туруксуздук факторуна айланып, элдин дене тарбия жана спорт менен машыгууга болгон кызыгууларынын төмөндөп кетишине да олуттуу себептер болууда.

Кризистик абалдын белгилери. Спорт жайларынын саны жыл сайын кыскарууда. Экономикалык жактан өзүн-өзү актабайт деген шылтоонун негизинде мекемелер менен уюмдар спорт имараттарды кармоодон качышып, аларды соода борборлоруна жана базарларга айлантишып, өз багытында пайдаланышпай, тармактын багытын өзгөртүп жиберип жатышат. 2000-жылдары ишканалар гана эмес, өкмөт республикалык маанидеги спорт жайларын да менчиктештирип жиберген.

Алсак, республикалык маанидеги «Ак кула» ат майданы, Ысык-Көл облусунун Каракол шаарынын, Кара-Балта шаарынын майдандары жана башка көптөгөн спорттук курулмалар мыйзамдарды бузуу жолу менен менчиктештирилген.

Ал эми спорттун улуттук түрлөрүнүн абалы жан кейиткен абалда.

Сөзсүз, мындай абал кандайдыр бир деңгээлде Советтер Союзунун улуттук маданияттарга карата жасалган саясаттын теңсиздиги менен байланыштуу болгон. Эгемендүүлүктү алганга чейин, Кыргызстанда кыргыз тилине, ата-бабалардын үрп-адаттарына, маданиятына, кыргыз элинин менталитетине үйрөнүү акырындык менен төмөндөп бара жаткан. Демек, СУТ мамлекеттик бийлик органдарынын көз жаздымында калып, коомдук сектор дээрлик жоголуп кеткен. Спорттун бир гана түрү - күрөш расмий түрдө кабыл алынып, "Спорттун чебери" наамы ыйгарылган. Салттуу дене тарбиянын калган баалуулуктары өздөштүрүлбөй калган.

Этностук маданияттын бөлүгү катары чыккан, элди дене жагынан, руханий-адептүүлүк жактан тарбиялоо каражаты болуп эсептелген СУТту сактоонун жана өнүктүрүүнүн зарылдыгын эске алуу менен, мамлекет тарабынан бир катар иш-чаралар кабыл алынды, алар тармактык саясаттын тамырын түзөт.

Натыйжада, жалпы жонунан дене тарбиянын начар абалына карабастан, СУТтун айрым системалык негиздери калыптана баштады: Кыргыз Республикасынын "Спорттун улуттук түрлөрү жөнүндө" мыйзамы [2003-ж.]; Кыргыз Республикасынын Дене тарбия жана спорт мамлекеттик академиясынын негизинде СУТ боюнча кесиптик кадрларды даярдоо; СУТтун окуу материалын окуучулардын дене тарбия программаларына киргизүү [2000, 2004]; СУТ боюнча спорттук резервин даярдоо; Кыргыз Республикасынын СУТ боюнча жана мелдеш системасынын бар болушу; СУТ боюнча эл аралык федерациялардын ишмердигинин айрым чаралары [тогуз коргоол, алыш].

СУТтун өнүгүшү төмөнкү объективдүү өбөлгөлөргө негизделген: **дене тарбия жана спорттун улуттук каражаттарынын тарыхый мурасы** он чакты СУТ, жүздөй эл оюндарын, мелдештерин, оюн-тамашаларын жана машыгууларын камтыйт, алар адамдын дене жагынан өркүндөшү жана рухий-адептүүлүк жагынан тарбияланышы үчүн себеп болуп, дене тарбиянын заманбап формаларына жана түрлөрүнө ийгиликтүү киргизилип жатат; **дене тарбия жана спорттун советтик системасынын тарыхый мурасы** бүгүнкү күнгө чейин сакталып калгандыгынын натыйжасында дене тарбия жана спорттун теориясынын жана тажрыйбасынын азыркы учурдагы жетишкендиктери, СУТтун жана УДТнын курамына ийгиликтүү киргизилип жатат; **дене тарбия жана спорттун улуттук каражаттарынын потенциалы** саясий жана экономикалык маселелерди чечүүгө багытталган мамлекеттик жана мамлекеттер аралык социалдык-маданий маселелерди чече алат; **глобализация процесстери**, алар өзүнүн мааниси боюнча оң көрүнүш болуп саналат, бирок, муну менен бирге, өзгөчө саны аз этностордун этникалык идентификациясына терс таасирин тийгизиши мүмкүн. Мындай шарттарда этностун маданий жана тарыхый мурасын

коргогон, адамдарды дене жагынан, руханий-адептүүлүк жана патриоттук жактан тарбиялоо үчүн колдонулган; СУТту сактоонун жана мындан ары өнүктүрүүнүн актуалдуулугу баарына маалым; **эгемендүү процесстери**, алар улуттук маданияттын элементтерин жандандырып, кеңири аймактык-мамлекеттик жана аймактык-административдик түзүлүштөрдү жана адам ресурстарын камтыйт. Бул процесстер Борбордук Азия, Прибалтика, Кавказ, Балкан чөлкөмүнүн өлкөлөрүн, Россия Федерациясынын аймактарын, Чыгыш Европанын жана Африканын айрым өлкөлөрүн камтыйт; интеграциялык тенденциялар, СУТтун структураларынын [федерацияларынын] дүйнөлүк дене тарбия жана спорт мейкинине кирүүгө умтулуусу, бул мейкиндиктин башкы формасы болуп, эл аралык олимпиада кыймылы саналат.

Программанын максаты жана милдеттери.

Спорттун улуттук түрлөрүн туруктуу өнүктүрүүнүн негиздерин түзүү жана жарандардын спорттун улуттук түрлөрү менен машыгууга эркин жеткиликтүү укуктарын камсыз кылуу. Саясаттын мүмкүн болуучу варианттардын пайдаларын жана чыгымдарын талдоонун натыйжасында СУТту өнүктүрүүнүн процесстик-системалык варианты артык болоору аныкталды.

Программанын негизги багыттары жана механизмдери.

СУТтун уюштуруучулук-башкаруучулук системасын оптималдаштыруу: балдар-өспүрүмдөр спорт мектебинде СУТ бөлүмдөрүнүн өнүгүшү. Реалдуу ресурстук камсыздоону эсепке алуу менен, СУТ боюнча [СУТ тобу боюнча] бөлүмдөрдү ачууга мүмкүнчүлүк түзүлөт. Мында спорттун финансылык, кадрдык мүмкүнчүлүктөрү, түрлөрүнүн популярдуулугу, материалдык-техникалык базага камсыз болуусу көңүлгө алынышы керек: СУТ көрсөткүчтөрүн [индикаторлорун] административдик-аймактык структуранын социалдык өнүктүрүү системасына киргизүү. Бул иш-чара СУТту өнүктүрүү процессине мамлекеттик бийликтин жергиликтүү органдарынын жетекчилерин тартууга көмөк көрсөтөт деген божомол бар, мындай көрүнүш өз кезегинде пассионардуулук принциби боюнча СУТту өнүктүрүүгө оң таасир тийгизет; СУТту өнүктүрүү индикаторлорун чөлкөмдүн социалдык-маданий өнүгүү көрсөткүчтөрүнө киргизүүнүн эсебинен административдик ведомстволордун, жергиликтүү мамлекеттик администрациялардын, Бишкек, Ош шаарларынын мэрияларынын, жергиликтүү өз

алдынча башкаруу органдарынын жетекчилеринин жоопкерчиликтерин жогорулатуу; спорттун салттуу [этникалык, элдик] түрлөрү боюнча башкармалыктын эл аралык коомдук органга демилге берүү аркылуу эл аралык түзүлүштөрүн уюштуруу. Буга ылайык, СУТту башкаруунун улуттук деңгээлдеги коомдук органды түзүү божомодонууда. Спорттун түрлөрү боюнча эл аралык федерациялардын чегинде СУТту мындан ары өнүктүрүү; Кыргыз Республикасынын орто жалпы билим берүү окуу жайларында Дене тарбия программанын СУТ боюнча материалын ишке ашыруу; СУТ боюнча Кыргыз Республикасынын курама командаларын түзүү жана тийиштүү уюштуруучулук-башкаруучулук чараларды кабыл алуу; Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнө караштуу Дене тарбия жана спорт боюнча мамлекеттик агенттигинин Байкоо кеңешинин отурумдарында СУТту өнүктүрүү программаны туруктуу түрдө кароо.

Программанын багыттары. СУТтун мыйзамдык, укуктук жана ченемдик системасын оптималдаштыруу. Спорттун улуттук түрлөрүн каржылоо системасын оптималдаштыруу. СУТтун программалык-ченемдик негиздерин оптималдаштыруу. СУТтун кесиптик кадрларын даярдоону оптималдаштыруу жана СУТтун илимий негиздерин иштеп чыгуу. СУТ боюнча мелдештер системасын оптималдаштыруу, спорт резервин жана жогорку квалификациядагы спортсмендерди даярдоо. Материалдык-техникалык базаны өнүктүрүү.

Адабияттар:

1. 2011-2016-жылдарга «Кыргыз Республикасында дене тарбия жана спортту өнүктүрүү артыкчылыктары» концепциясы. Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн токтому, 2011-ж. 21-октябрь. Бишкек ш.
2. Мамбеталиев К.У. 2011-2016-жылдарга КР дене тарбия жана спорт өнүктүрүүнүн артыкчылыктарынын концепциясынын негизги принциптери. Вестник ФКиС // 2012, № 1[8-9], стр 18-20.
3. Мамбеталиев К.У. «Кризис жана дене тарбия жана спортту оптималдаштыруунун илимий-педагогикалык негиздери». Мамлекеттик заказдагы илимий иш чара. КР ББИМ, 2011-2012-жж., 180-б.
4. Рогатин Б.Н., Султанбекова Ч.А., Мамбеталиев К.У. Международный формат развития традиционных видов спорта и интеграция культурно-духовного наследия стран дружества. Материалы Международного конгресса «Спорт за интеллектуальное развитие и нравственное развитие общества». С. 22-25. г. Чолпон-Ата 7-9 сентября 2012.

Рецензент: д.полит.н., профессор Шаболотов Т.Т.